

УМОВИ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ З ПІДСТАВИ ВСТАНОВЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ НЕКОНСТИТУЦІЙНОСТІ НОРМИ ЗАКОНУ

CONDITIONS OF REVIEW OF COURT DECISIONS UNDER EXCEPTIONAL CIRCUMSTANCES BASED ON THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE DETERMINING THE UNCONSTITUTIONAL RULES OF THE LAW

Тильчик В.В., д.ю.н., професор,
проректор з наукової роботи

*Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

професор кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін

*Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

доцент кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін

*Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Ця стаття зосереджується на аналізі та перегляді судових рішень у контексті встановлення Конституційним Судом України (КСУ) неконституційності правових норм. Особлива увага приділяється процедурним аспектам та правовим наслідкам рішень КСУ, які визначають стабільність та прогнозованість судової практики в країні. Розглядаються ключові принципи, на яких базується діяльність КСУ, такі як незалежність, колегіальність, гласність, обґрунтованість рішень та їх обов'язковий характер. Це є важливими для забезпечення верховенства права та довіри до судової системи.

Стаття детально аналізує інституційну роль КСУ у формуванні правової доктрини України, особливо з погляду його впливу на перегляд судових рішень за виключними обставинами. Практичне застосування висновків КСУ в судовій практиці демонструється на прикладах конкретних судових справ, де рішення КСУ мали вирішальне значення для перегляду раніше прийнятих судових рішень.

Стаття не тільки надає всебічний аналіз, але й пропонує практичні вдосконалення. Ці вдосконалення, включаючи оптимізацію процесів розгляду конституційних скарг та розширення можливостей громадян у доступі до КСУ, є важливими кроками на шляху до кращого захисту прав та свобод громадян. Стаття також обговорює методи забезпечення швидшого та ефективнішого виконання рішень КСУ, що має стати засобом підвищення правової визначеності та зміцнення демократичної правової держави.

Стаття підкреслює важливість створення чітких законодавчих рамок для перегляду судових рішень на основі неконституційності законів. Це не тільки про забезпечення справедливості та ефективності судової системи, але й про фундаментальний аспект підтримки верховенства права. Розглядається, як рішення КСУ можуть впливати не тільки на майбутнє правозастосування, але й на чинні правові відносини, що забезпечує глибший вимір правового регулювання в країні та підкреслює значущість суду в правовій системі.

Ключові слова: перегляд судових рішень, Конституційний Суд України, неконституційність, правова визначеність, юридична стабільність, конституційна скарга, верховенство права.

This article focuses on the analysis and review of judicial decisions in determining the unconstitutionality of legal norms by the Constitutional Court of Ukraine (CCU). Particular attention is paid to the procedural aspects and legal consequences of CCU decisions, which determine the country's stability and predictability of judicial practice. Critical principles on which the activity of the CCU is based, such as independence, collegiality, transparency, substantiation of decisions, and their mandatory nature, are considered. These aspects are essential for ensuring the rule of law and public trust in the judicial system.

The article delves deep into the pivotal role of the CCU in shaping Ukraine's legal doctrine, particularly from the standpoint of its influence on the review of judicial decisions under exceptional circumstances. The practical application of CCU findings in judicial practice is vividly demonstrated through examples of specific legal cases where CCU decisions had a decisive impact on reviewing previously made judicial decisions.

The article not only provides a comprehensive analysis but also proposes practical improvements. These enhancements, including the streamlining of the processes of reviewing constitutional complaints and the broadening of citizens' access to the CCU, are crucial steps towards better protection of the rights and freedoms of citizens. The article also discusses methods for ensuring faster and more effective implementation of CCU decisions, which should bolster legal certainty and reinforce a democratic legal state.

The article underscores the pivotal role of the CCU in creating clear legislative frameworks for reviewing judicial decisions based on the unconstitutionality of laws. This is not just about ensuring the fairness and efficiency of the judicial system, but also a fundamental aspect of upholding the rule of law. It explores how CCU decisions can impact future law applications and existing legal relations, thereby providing a deeper dimension to legal regulation in the country and highlighting the court's significance in the legal system.

Key words: judicial decision review, Constitutional Court of Ukraine, unconstitutionality, legal certainty, legal stability, constitutional complaint, rule of law.

Перегляд судових рішень у зв'язку з виключними обставинами становить один із найбільш дискусійних аспектів судової практики в Україні. Такий перегляд можливий лише за наявності визначених законодавством умов, що регламентуються нормами процесуального права. Зокрема, значну роль відіграє встановлення Конституційним Судом України (КСУ) неконституційності правової норми.

Важливо розуміти, що такий перегляд не є загальноприйнятою процедурою і застосовується як виняток, що вимагає обережного підходу з метою забезпечення правової визначеності та стабільності судової системи. Це актуально в ситуаціях, коли судові рішення ще не були виконані, і тому вони підлягають перегляду без порушення основних принципів правосуддя.

Рішення КСУ відіграють ключову роль у формуванні правової визначеності в Україні. Лише КСУ має владу встановлювати, чи відповідають закони та інші нормативні акти Конституції країни. Його рішення мають загальний характер та спрямовані на уніфікацію правозастосування у майбутньому.

В контексті можливості перегляду судових рішень за винятковими обставинами, роль КСУ є надзвичайно важливою. Відповідно до Статті 147 Конституції України [1], КСУ має унікальні повноваження розв'язувати питання відповідності законів та інших актів Конституції, а також здійснювати офіційне тлумачення Конституції. Це означає, що рішення КСУ щодо неконституційності закону або його положень може стати підставою для перегляду раніше прийнятих судових рішень, особливо якщо ці рішення були засновані на визнаних неконституційними положеннях.

КСУ діє на основі принципів верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості рішень (Стаття 147). Ці принципи підкреслюють важливість рішень КСУ як остаточних і обов'язкових до виконання, що надає юридичну вагу його висновкам у практиці перегляду судових рішень.

Згідно зі Статтею 152 Конституції України, закони та інші акти, що визнаються КСУ неконституційними, втрачають чинність від дня ухвалення рішення Суду. Це створює юридичну основу для відновлення прав та інтересів осіб, які могли бути порушені внаслідок застосування неконституційного законодавства. Такі рішення можуть впливати на невиконані ще судові рішення, забезпечуючи можливість їх перегляду за виключними обставинами.

Розділ XII Конституції також наголошує на процедурі розгляду справ КСУ (Стаття 153), що включає встановлення чітких правил щодо звернень до КСУ, процедуру розгляду цим Судом справ і виконання його рішень. Це забезпечує структурований підхід до розв'язання питань конституційності, що має важливе значення для усіх, хто звертається з конституційною скаргою за переглядом судових рішень на основі визначення неконституційності законодавства.

Конституційна скарга в Україні є важливим механізмом захисту конституційних прав громадян, дозволяючи особам звертатися до КСУ у випадках, коли вони вважають, що їхні права порушені через застосування закону, який суперечить Конституції. Проте, ефективність цього інструменту часто піддається критиці [2, с. 36]. Однією з ключових проблем є те, що рішення КСУ, ухвалені за результатами конституційних скарг, мають ретроспективний характер. Це означає, що вони зазвичай не застосовуються до правовідносин, що вже завершені на момент ухвалення рішення.

Хоча КСУ надає фундамент для перегляду судових рішень, практичне застосування його рішень у вигляді перегляду конкретних випадків може зустрічати складнощі, особливо у справах, де судові рішення вже виконані або мають значні правові наслідки [3 с. 93–99].

Стаття 423 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України) [4] встановлює конкретні підстави для перегляду судових рішень, які набрали законної сили, за нововиявленими чи виключними обставинами. В контексті виключних обставин особливо важливим є положення про можливість перегляду рішень на основі встановлення Конституційним Судом України неконституційності закону або інших правових актів, які були застосовані при вирішенні справи. Це дає підстави для перегляду рішення, якщо воно ще не виконано, що відіграє ключову роль у захисті прав осіб в умовах, коли використані норми права виявилися неконституційними.

Структура та зміст положень про перегляд судових рішень у Господарському процесуальному кодексі (ГПК) [5] та Кодексі адміністративного судочинства (КАС) [6]

відповідають тим, що зазначені у ЦПК, з незначними відмінностями в деталях. Наприклад, у ГПК та КАС також передбачена можливість перегляду рішень за виключними обставинами, зокрема на основі рішень Конституційного Суду. Така уніфікація забезпечує єдність у підходах до можливості перегляду рішень на основі конституційності законів та інших правових актів у різних галузях судочинства.

Умови для застосування перегляду за виключними обставинами згідно зі статтею 423 ЦПК, статтею 320 ГПК, і статтею 361 КАС включають не тільки неконституційність застосованих норм, але й винятковість ситуації, що полягає в тому, що рішення ще не виконано. Це важливо, оскільки дозволяє забезпечити правову визначеність та стабільність правових відносин, з одного боку, і захист прав осіб, які могли бути порушені внаслідок застосування неконституційного законодавства, з іншого. Це також підкреслює необхідність балансу між стабільністю судових рішень і правом осіб на справедливий судовий розгляд згідно з конституційними нормами.

Ці аспекти є фундаментальними для забезпечення довіри до правосуддя та верховенства права, забезпечуючи, що судові рішення можуть бути переглянуті лише в обґрунтованих і виняткових випадках, що мінімізує можливість їх довільного оскарження.

Рішення КСУ впливають не тільки на правовідносини, що склалися після їх ухвалення, але й можуть мати ретроспективний вплив у випадку, коли вони стосуються чинних правовідносин. Це, зокрема, включає ситуації, коли постанови КСУ застосовуються до правовідносин, що тривають або були ініційовані до ухвалення відповідного рішення КСУ, але продовжують існувати після цього.

Важливою є постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 4819/49/19 [7], в якій заявник ініціює звернення до Верховного Суду з метою перегляду ухвали Касаційного кримінального суду на підставі встановлення КСУ неконституційності певних положень. В цій ситуації Верховний Суд вирішив, що рішення КСУ, ухвалені не за конституційною скаргою заявника, не може бути підставою для перегляду, оскільки відповідне рішення КСУ має перспективну дію і не застосовується ретроспективно до чинних правовідносин, якщо це не визначено безпосередньо в тексті рішення КСУ.

Позиція Великої Палати Верховного Суду України у цій справі підкреслює строгу прив'язку до процедурних норм Конституційного Суду України, що гарантує перспективну дію його рішень. Це підтверджує, що рішення Конституційного Суду мають вплив на майбутні та правовідносини, що тривають, але не змінюють стан раніше вирішених справ, якщо інше не передбачено рішенням КСУ. Однак, слід зазначити, що такий підхід має певні недоліки, особливо з погляду захисту прав осіб, чії справи були вирішені на основі тепер визнаних неконституційними норм.

Для подолання цих обмежень можна розглянути можливість законодавчого врегулювання, яке б дозволяло більш гнучке застосування рішень КСУ у попередніх випадках. Наприклад, законодавство може передбачати процедури, за якими особи, чії справи були вирішені на основі тепер неконституційних норм, могли б подавати клопотання про перегляд своїх справ. Такий підхід забезпечив би додатковий захист прав і свобод, збільшуючи довіру до правосуддя.

Постанова Верховного Суду від 27 вересня 2022 року у справі № 924/57/19 [8] демонструє ситуацію, коли Верховний Суд розглядав можливість перегляду судового рішення на основі виключних обставин, зокрема, встановлення КСУ неконституційності певних законодавчих положень, які були застосовані при ухваленні оспорюваного судового рішення. Суд зазначив, що для застосування виключних обставин необхідно, щоб рішення суду ще не

було виконане і що рішення КСУ впливає на правовідносини, що існували на момент його ухвалення.

Суд також вказав на важливість дотримання принципу юридичної визначеності та поваги до принципу *res judicata*, який вимагає, щоб рішення суду, яке набрало законної сили, було обов'язковим та не підлягало оскарженню.

Згідно з цією постановою Верховного Суду, основні аспекти перегляду судових рішень залежать від того, чи застосовуються рішення КСУ до чинних правовідносин і чи було судове рішення виконано до моменту його перегляду. Це підкреслює важливість перспективної дії рішень КСУ, забезпечуючи, що зміни у правовому полі застосовуються тільки до майбутніх або правовідносин, що тривають. Це підхід спрямований на забезпечення стабільності правової системи та прогнозованості правових наслідків.

Враховуючи викладене, важливо розглянути можливість впровадження додаткових механізмів захисту прав осіб, чії справи можуть бути переглянуті у зв'язку з новими рішеннями КСУ. Такі механізми можуть включати чіткіші процедурні критерії для визначення, які справи підлягають перегляду, і яким чином. Наприклад, може бути запропоновано створення процедурної бази для внесення клопотань про перегляд справ у світлі нових рішень КСУ, які могли б включати оцінку впливу таких рішень на права та обов'язки сторін.

Висновки Верховного Суду в обох випадках підкреслюють значення рішень КСУ як таких, що мають перспективну дію, що впливають на майбутнє правозастосування та визначення правових позицій для подібних справ. Вони також вказують на необхідність збереження стабільності правової системи через дотримання чинних рішень суду, за винятком випадків, коли прямо передбачено інше в рішеннях КСУ.

Такий підхід демонструє зусилля у забезпеченні правової визначеності та стабільності, які є критично важливими для довіри громадян до правосуддя та ефективного функціонування правової держави.

Тобто ми можемо стверджувати, що рішення КСУ мають перспективну дію, що означає їхню здатність впливати на правовідносини, що виникають або продовжують існувати після їх ухвалення. Перспективна дія важлива для забезпечення стабільності та передбачуваності правового регулювання, дозволяючи учасникам правовідносин адаптуватися до нових норм та уникати юридичної невизначеності.

Якщо рішення КСУ ухвалено під час дії певних правовідносин, наприклад, угод або регуляторних обмежень, такі рішення можуть вплинути на їхнє подальше застосування. Це зокрема стосується випадків, коли КСУ визнає певні законодавчі положення неконституційними.

Також, для прикладу, якщо КСУ визнає неконституційною статтю, що забороняє певну діяльність, це рішення може бути застосоване до всіх чинних відносин, що регулюються цією статтею, що вимагає перегляду та адаптації відповідних угод та договорів, водночас це вплине на всі майбутні відносини, під час здійснення такої економічної діяльності, забезпечуючи, що нові процеси будуть проводитися з дотриманням конституційних вимог та гарантій.

Рішення КСУ є інструментом забезпечення конституційності законодавства та правозастосування. Вони мають стратегічне значення для розвитку правової системи України, забезпечуючи її відповідність основним принципам держави та забезпечуючи визначеність у суспільних відносинах. Перспективна дія цих рішень гарантує, що правові зміни, які вони вносять, матимуть системний вплив, сприяючи стабільності та розвитку правових норм.

Щодо принципу юридичної визначеності, то важливо зазначити, що він є одним з основних стовпів правової системи, забезпечуючи передбачуваність і стабільність правового регулювання. Цей принцип вимагає, аби закони були чіткими, доступними та зрозумілими для громадян, а також аби судові рішення були послідовними. Юри-

дична визначеність гарантує, що люди можуть передбачити, у рамках розумного, наслідки своїх дій та правові реакції на них, що є необхідним для забезпечення законності та справедливості [9, с. 60–67].

Принцип *res judicata*, або незаперечності судового рішення, є важливим аспектом юридичної визначеності. Він забезпечує, що справа, яка вже була розглянута та вирішена судом, не може бути предметом повторного судового розгляду. Цей принцип запобігає несправедливості та зловживанням, забезпечуючи остаточність судового рішення, що вже набуло законної сили. Принцип *res judicata* важливий не лише для сторін справи, але й для загальної стабільності правової системи, оскільки вона запобігає переважанню судової системи повторними розглядами одних і тих же питань [10].

Існує кілька обмежень щодо перегляду вже виконаних судових рішень, що підкріплюється принципом юридичної визначеності та необхідністю захисту прав та законних інтересів сторін, які спірались на ці рішення. Перегляд можливий лише у виняткових випадках, наприклад, коли виявлено нові факти, які не могли бути відомі раніше і які мають суттєве значення для справи, або у випадках, коли було встановлено, що рішення базувалося на шахрайстві чи серйозних процесуальних порушеннях.

Принцип юридичної визначеності вимагає, щоб такі виключні обставини ретельно перевірялись та підтверджувались доказами, що вони дійсно мають істотний вплив на рішення справи. Такий підхід забезпечує баланс між необхідністю захисту прав людини на справедливий судовий розгляд і важливістю забезпечення стабільності правових відносин та відповідності рішень, що вже виконані, ustalеним правовим принципам.

Ініціатори конституційного провадження можуть не отримувати прямої вигоди від рішень КСУ, оскільки такі рішення вносять зміни на майбутнє і не вирішують індивідуальні ситуації, що спричинили подання скарги. Це створює ситуацію, де, попри позитивне рішення КСУ щодо неконституційності закону, конкретні особи, які боролися за свої права через конституційну скаргу, можуть не отримати безпосередньої користі або розв'язання своїх первинних проблем.

Водночас висновки КСУ відіграють важливу роль у формуванні правової практики та нормативного регулювання. Рішення КСУ, які визнають певні законодавчі акти неконституційними, змінюють правовий ландшафт і надають основу для перегляду подібних випадків у майбутньому. Такі рішення слугують прецедентом для інших судів, які зобов'язані враховувати ці конституційні висновки при вирішенні справ. Хоча конкретні особи можуть і не отримати користі від своєї конституційної скарги, рішення КСУ має ширше значення для захисту прав і свобод усіх громадян на довгостроковій основі.

Інститут конституційної скарги має значний потенціал як інструмент захисту конституційних прав, але його ефективність обмежена зважаючи на перспективну природу рішень КСУ і необхідність більшого усвідомлення цього механізму громадянами. Подальше удосконалення цього механізму, можливо, вимагатиме законодавчих змін, які забезпечать більшу відповідність між захистом прав індивідуальних осіб і широким впливом конституційних рішень на правову систему країни.

Отже, рішення КСУ мають глибокий вплив на судову практику та розвиток правової системи країни. Вони не лише визначають конституційність законів та інших правових актів, але й слугують орієнтиром для всіх гілок влади у розумінні конституційних норм. Це сприяє юридичній визначеності та стабільності, оскільки суди інших інстанцій використовують ці рішення як базу для вирішення аналогічних справ. Рішення КСУ також можуть мати стримувальний ефект щодо потенційно необдуманих законодавчих ініціатив, нагадуючи законодавцям про

необхідність відповідності всіх нових законів конституційним стандартам.

Важливо, щоб суди, розглядаючи питання перегляду судових рішень за виключними обставинами на основі неконституційності законодавчих актів, могли чітко керуватися юридично обґрунтованими критеріями. Це забезпечить не тільки правову визначеність, але й справедливий розгляд справ.

Також встановлення чітких процедур і термінів для перегляду судових рішень на основі неконституційності законодавчих актів може сприяти ефективнішому правосуддю, забезпечуючи таким чином більшу правову впевненість для сторін.

Рішення КСУ про неконституційність мають вирішальне значення та повинні негайно впливати на справи в контексті виключних обставин, можливо, в певних ситуаціях, і в ретроспективний спосіб. Законодавче врегулювання цього питання допоможе судам швидше адаптуватися до нових правових реалій та захистить права ініціаторів конституційних скарг.

Всі ці заходи сприятимуть кращому застосуванню рішень Конституційного Суду у судовій практиці, забезпечуючи належне виконання закону та захист прав громадян. Завдяки такому підходу можна буде досягти більшої правової ясності та впевненості, що є фундаментальним для демократичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
2. Савчин М. Доктринальні проблеми запровадження конституційної скарги в Україні. *Право України*. 2018. № 12/2018. С. 39. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-12-039>
3. Shcherbanyuk O. Problems of implementation of the constitutional complaint in Ukraine and ways to resolve them. *Law Review of Kyiv University of Law*. 2020. № 1. С. 93–99. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.17>
4. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV : станом на 27 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
5. Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII : станом на 27 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
6. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 р. № 2747-IV : станом на 27 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18.11.2020 р. у справі № 4819/49/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93081749>
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 27.09.2022 р. у справі № 924/57/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106506730>
9. Onyshchuk I. I. Принцип юридичної визначеності (legal certainty) у рішеннях Конституційного Суду України. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2021. № 5. С. 60–67. URL: <https://doi.org/10.32886/10.32886/instzak.2021.05.07>
10. Пільков К. М. Принцип res judicate: історико-правовий аспект. *Правове регулювання суспільних відносин: перспективні напрями на шляху до сталого розвитку*. 2022. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-268-8-3>